

Misal iz 1483. svjedok je i kruna svih tih dugih i napornih akcija. U njemu su, s toplinom naše riječi i tehnikom našega pisma, zapisane sve one težnje i uspjesi prijašnjih generacija. S njim je sačuvano jedno vrlo važno razdoblje naše kulturne prošlosti. Zato je on spomenik naše riječi i naše kulture.

SPOMENIK STAROHRVATSKE KULTURE

(*Bilješke uz pretisak Misala iz g. 1483.*)

Jakov Bubalo

»Knjiga je vrednija od svih spomenika, jer ona sama gradi spomenike u srcima onih koji je čitaju« — zapisano je na pročelju jedne egipatske palače iz vremena Novog carstva.

Zacijelo svaka knjiga nije toliko vrijedna. Ali ima knjiga kojih se vrijednost može mjeriti s najvrednijim kulturnim spomenicima, jer su i same spomenici. I to živi i nepresušivi. Kao vrutak čovjekova duha koji se u njima zrcali i ključa.

Pretisak starohrvatskog glagoljskog Misala iz godine 1483, koji su poduzetni nakladnici zagrebačkog instituta »Liber croaticus« nedavno predali našoj kulturnoj javnosti, bez sumnje spada u takve spomenične bisere. Knjiga je stara gotovo pet stoljeća. Prvotisak je ugledao svjetlo dana svega tridesetak godina nakon što je Nijemac Ivan Gutenberg izumio tiskarski stroj. To znači da se ubraja u tiskovne prvijence ili tzv. inkunabule.

Već ti podaci sami za sebe govore dosta i o izuzetnoj znamenitosti knjige i o zamjernim domašajima hrvatske kulture prije pola tisućljeća. Zato i smioni pothvat izdavača zaslužuje posebno priznanje. Iz uredničkog govora razabiremo da je rad na pretisku bio neobično složen i težak. Ne samo zbog složenosti same tehnike rada nego i zbog činjenice što se nije sačuvao nijedan cjelovit primjerak prvotiska te je ovo dragocjeno knjiško iverje trebalo pabirčiti od Zagreba do Vatikana, da bi se dobio kompletan uzorak. No, stručnjacima očito nije uzmanjkalo ni dobre volje ni strpljivosti, pa je pothvat završio punim uspjehom. Tako je jedan veliki dijamant naše kulturne baštine iščupan iz povijesnih okamina i otet neumoljivom zubu vremena.

»Misal po zakonu rimskog dvora« — izvorni je naslov Misala iz godine 1483. »Naziv dolazi otuda što je tip misala rimske kurije u zapadnoj Crkvi prevladao već u 13. stoljeću, sve do Tridentinskog koncila, kao najopćenitiji, a u nas su ga širili osobito franjevci.« Pravo na vlastiti tip misala na našem tlu uživala je samo zagrebačka biskupija. Naravno samo do Tridentinskog sabora.

Hrvatski glagoljski misal iz g. 1483. po mnogo čemu predstavlja kulturni unikat ne samo u hrvatskim i južnoslavenskim već i u svjetskim razmjerima. Najprije tiskan je osebnim glagoljskim pismom na papiru i pergameni, što su u svakom slučaju velike rijetkosti, osobito u začecima tiskarske vještine. Zatim, to je prva tiskana knjiga na slavenskom jugu i rodila se dok je tiskarstvo bilo tek u povojima. Gledano s čisto liturgijskog stajališta ovaj se misal opet može pribrojiti u jedinstvene knjige. Ovo je, naime, prvi katolički misal zapadnog obreda u svijetu koji nije bio pisan na latinskom jeziku. Napokon, ovaj je misal ujedno i prva hrvatska inkunabula koja se izdaje »reprintom« ili pretiskom.

Dakako, danas nas ova knjiga zanima prije svega kao spomenik kulture i kulturno svjedočanstvo jednog davnog vremena. No ne bismo smjeli smetnuti s uma ni njezino veliko liturgijsko bogatstvo kao ni ulogu koju je ona u tom pogledu sigurno odigrala. Glagoljska književnost nesumnjivo spada u najdragocjeniji dio hrvatske kulturne baštine. A liturgijske knjige čine srž i osnovicu te književnosti. Poznato je da je put glagoljske službe Božje od njezine zabrane na trećem splitskom saboru 1060. g. pa sve do polovice trinaestog stoljeća bio trnovit i težak. Prijetila je ozbiljna opasnost da se ona jednostavno ugasi. Ali ljubav za materinsku riječ i posebni pijetet spram glagoljskom bogoslužju bili su jači od svih zapreka, i glagoljica je nastavila svoj put kroz povijest. Godina 1248. bila je u tom pogledu prijelomna godina. Na molbu senjskog biskupa Filipa papa Inocent IV ponovno proglašuje glagojsku liturgiju pravovaljanom u okvirima senjske biskupije, uz razborito obrazloženje da »se jezik mora priljubiti stvari, a ne stvar jeziku«.

Otada glagoljsko bogoslužje na hrvatskom katoličkom području proživljuje svoju drugu mladost, a u 14. i 15. stoljeću i pravi procvat. Pri kraju tog cvjetnog razdoblja tiskan je ovaj misal kao kruna dotadašnjih napora oko čuvanja glagojske baštine i napokon kao zrcalo i svjedok kulturnog nivoa naših predaka.

Prolistamo li makar i površno misal iz g. 1483, uočiti ćemo da se on ni po rasporedu liturgijskih formulara ni po sadržaju bogoslužnog štiva ne razlikuje mnogo od naših donedavnih misala. Ono što nam tu posebno pada u oči jest relativno velik broj zavjetnih misa — oko 90, a tridentinski ih misal ima svega oko tridesetak. Neke su od tih misa po svojim nakanama veoma privlačne i zanimljive. Primjerice, Misa za otklanjanje zlih misli, Misa za lijepo vrijeme, Misa za one koji lađama plove, Misa za prijatelje i Misa za neprijatelje, Misa da se isprosi sveta mudrost, i slično.

Neke zanimljivosti vezane za naše tlo zamijetiti ćemo pri kraju zajedničkih svetačkih misa (Commune sanctorum). Tamo se nalazi jedan misni formular za dobro stanje grada. Iz skupine darovne i popričesne molitve vidljivo je da se traži zdravlje, mir i zaštita gradu po zagovoru svete Marije, svetog Krševana i svetog Nikole. Kad znamo da su tri spomenuta sveca zaštitnici triju najstarijih zadarskih benediktinskih samostana, zadužbine hrvatskih narodnih vladara, onda je nedvojbeno da ovaj misni formular nosi nacionalno lokalno obilježje i da se odnosi na grad Zadar.

Posljednji dio misala donosi obrasce raznih obreda i blagoslova. Na početku je stari svečani obred krštenja na Veliku subotu s litanijama Svih svetih, u kojima su opet posebno istaknuti sveci što su tada na poglavit način čašćeni u našim krajevima. Potom slijede različiti prigodni blagoslovi s odgovarajućim molitvama.

S obzirom na jezik, ovaj misal po ocjeni stručnjaka nosi izrazite crte »hrvatsko-čakavskih jezičnih elemenata«. Potanjom raščlambom nekih jezičnih vlastitosti ovog misala, kao što je, primjerice, refleks jata, neki glagolski oblici, određeni čakavsko-kajkavski elementi, naići ćemo na dosta jasne tragove ondašnjeg živog govora kao i na individualne jezične zahvate samih priređivača misala. Tako je ovaj misal, uz ostalo, značajan i kao dokument za praćenje razvojnog puta hrvatskog književnog i govornog jezika.

Na kraju treba odati iskreno priznanje i našim glagoljskim stručnjacima što su svojim priložima u Dodatku misala omogućili i široj čitateljskoj publici da dobije uvid u vrijednost i značenje ovog djela. Bez toga bi Misal najvećem broju čitatelja bio teško pristupačan, a za mnoge bi ostao »knjiga sa sedam pečata«. Ovako smo svi dobili ključ za ulaz u bogate trezore našeg tiskarskog prvijenca.

Josip Tandarić donio je najprije transkribirani sadržaj Misala, a u drugom prilogu govori o osobitostima grafičkih znakova našeg Prvotiska. Odatle doznajemo da Prvotisak ljepotom i savršenstvom znakova nadvisuje kasnija glagoljska izdanja i da se nije sačuvala ni jedna druga knjiga tiskana istim slovima. Edvard Hercigonja priredio nam je tridesetak odabranih evanđeoskih perikopa Prvotiska latiničkom grafijom i napisao stručni prilog o samoj tehnici transliteracije. Mladen Bošnjak piše općenito o prvoj hrvatskoj tiskanoj knjizi i donosi popis literature o glagoljskom prvotisku, dok nas Marija Pantelić u svom prilogu vješto vodi kroz kulturnopovijesno i liturgijsko bogatstvo Misala. Zvonimir Kulundžić i Anica Nazor rasvjetljaju probleme oko mjesta tiskanja Misala. Njihovi se sudovi u tome znatno razilaze, ali su prilozi napisani vrlo stručno i bez polemičnog tona.

Svojevrсна je originalnost Prvotiska popis pretplatnika po redoslijedu pretplate, otisnut na samom kraju Dodatka.

Neki tehnički nedostaci, na koje nas upozoravaju i sami priređivači, prirodna su posljedica složenog rada na »reprintu«, ali to nisu nikakve krupnije manjkavosti.

U svakom slučaju u rukama imamo djelo posebne vrijednosti. Njime je naša kultura i osvježena i nanovo obogaćena. Jer nije to samo goli povijesni spomenik, već zrcalo starodrevne hrvatske baštine uopće i glagoljskog bogoslužja napose.